

Role Slezska v zahraničních vztazích ČSR vůči Německu a Polsku v letech 1918-1938

Mečislav Borák - Rudolf Žáček, Slezský ústav Opava

In: *Československo 1918-1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Sborník mezinárodní vědecké konference. Uspoř. J. Valenta, E. Voráček a J. Harna. Praha, Historický ústav 1999, s. 566-570. Společně s R. Žáčkem.

Téma našeho příspěvku se na první pohled poněkud liší od těch, které zde již byly proneseny, či které zde ještě zazní. Proč se zabývat zrovna rolí Slezska v zahraničních vztazích republiky? Jen proto, že jde o území, jehož příslušnost, či spíše příslušnost některých jeho částí k meziválečnému Československu byla předmětem mezinárodních jednání a v případě Těšínska i dějištěm ozbrojeného konfliktu mezi dvěma nástupnickými státy, počítanými po první světové válce ke státům vítězným? Snad to nebude pokládáno za projev pouhého provincialismu či náznak nechvalně známého separatismu; ostatně i stěny salonku v památné budově Senátu, kde se jednání naší sekce odehrává, jsou ozdobeny několika historickými mapami Slezska.

Domníváme se, že právě v případě Slezska jde o problém v jistém směru hlubší. Na jeho území se jakoby koncentrovaly problémy a konflikty střední a tzv. středovýchodní Evropy. Slezsko bylo sice územím kontaktu, ale daleko více též územím střetu - střetu mezi národnostmi, národy, politickými systémy, vítězi a poraženými, vyměnily se tu role národů vládnoucích a ovládaných, a v tomto výčtu by jistě bylo možno ještě dlouho pokračovat. Slezsko tedy, nebo chceme-li pro dobu meziválečnou Slezsko československé, polské a německé, dle našeho názoru nejen že sehrálo ve vztazích československo-polských a československo-německých, potažmo přirozeně i polsko-německých, významnější roli, než aby

bylo možno přisoudit její poznání do oboru pouze regionální historiografie, ale jeví se svým způsobem modelovým územím pro studium problémů zatěžujících zmíněné vztahy v celém meziválečném období.

Omezený časový prostor pro tento příspěvek neumožňuje více než upozornit na některé faktory, z nichž mnohé již byly podrobně zkoumány a existuje k nim bohatá literatura,¹ některé však byly a dodnes jsou spíše opomíjeny, jiné se zase opakovaně stávají předmětem zájmu politicko-historické publicistiky, a to se všemi negativy, jež takováto pozornost s sebou přináší.

Abychom vůbec mohli o roli Slezska v meziválečném období pro vztahy zmíněných tří středoevropských zemí hovořit, je třeba si toto území nějak teritoriálně vymezit. Není to však záležitost jednoduchá. Nemůže totiž jít jen o oblast československého Slezska nebo o území, které zbylo Habsburkům po roce 1742. Československé a ještě více polské územní nároky se týkaly podstatně větších částí Slezska. Pokud bychom např. vzali v úvahu pouze zmíněné hledisko územních nároků či sporů, pak ovšem není třeba hovořit o celém historickém Slezsku, když jedna z jeho částí, Dolní Slezsko, byla v té době bezpochyby integrální součástí Německa a jeho příslušnost nebyla, až na výjimky, nijak vážněji zpochybňována. Z tohoto úhlu pohledu bychom mohli za prostor našeho zájmu pokládat spíše tzv. Horní Slezsko. Jsou dostatečně známy zápasy polsko-německé, provázené i třemi tzv. slezskými povstáními. A československo-polské spory o slezské území byly jak při zrodu a formování první republiky v letech 1918-1920, tak při její likvidaci v roce 1938, a v obou případech se řešily na mezinárodní úrovni. Zvláště otázka Těšínského Slezska zásadním způsobem ovlivňovala vztahy mezi Československem a Polskem nejen v meziválečném období, ale i při jednáních obou emigračních vlád za druhé světové války v Londýně, stejně jako v prvních poválečných letech.

Celého Slezska se však musíme dotknout, nemáme-li pominout geopolitický a vojensko-strategický aspekt. Problémy se zde do jisté míry nejen překrývají, ale

i vzájemně ovlivňují. Domníváme se proto, že v těchto souvislostech přece jen je nutno pojímat Slezsko jako určitý celek, i když v různém čase a v odlišných podmínkách sehrávaly jednotlivé regiony tohoto celku svou specifickou úlohu.

A nyní k jednotlivým tematickým okruhům. Za důležité pokládáme z hlediska vývoje situace a mezinárodních vztahů následující úhly pohledu.

1. Hledisko geopolitické či vojensko-strategické patří k nejzávažnějším. Již pouhý pohled na mapu naznačí, co pro který státní celek držení Slezska znamenalo či mohlo znamenat. Pro Německo mohlo jít jednoznačně o nástupní prostor k možné vojenské akci vůči některému z jeho sousedů, s cílem revidovat výsledky první světové války. Slezský klín, vražený mezi Československo a Polsko, byl a musel být trvalou hrozbou pro oba generální štáby. Východisko se nabízelo pouze jediné: spojení Československa a Polska. Prioritním cílem Německa v oblasti vztahu k jeho východním sousedům se proto stala snaha oddělit oba přirozené spojence od sebe. Spor o Těšínsko tedy musel německé politice připadat doslova jako mana snášejí se z nebes.

Myšlení politiků se však mnohdy ubírá velmi křivolakými a ne vždy pochopitelnými cestami. Geopolitický a strategický význam Slezska totiž zcela jednoznačně nepřevážil rozdílné zahraničně politické a vojenské priority Československa a Polska. Československo po dlouhou dobu nechtělo vidět v Německu možného nepřítel. Domnívalo se, ne bez jistého oprávnění, že na rozdíl od Polska s jeho problémem Gdaňska a koridoru může dosáhnout s Německem jistého modu vivendi (určité riziko ovšem muselo spatřovat v možné bolševické revoluci a v pangermanismu) a nechtělo se nechat strhnout do očekávaného polsko-německého konfliktu. Včera se zde ostatně hovořilo i o neochotě Československa podepsat vojenský závazek vůči Francii. Překážkou přirozeně byly též jak československé tak polské ambice na prioritní postavení ve středoevropském prostoru. Československo si posléze zvolilo za prostředek k tomuto cíli Malou Dohodu, ve které nechtěl Beneš Polsko příliš vidět. Polsko zase

snilo o Intermariu, v němž by ovšem Československo mohlo hrát pouze marginální roli, nejlépe pak oslabené odtržením Slovenska, na jehož možný osud neměla polská politika dlouho vyhraněný názor, a stejně tak odtržením Podkarpatské Rusi, která by sehrála roli mostu mezi tradičními přáteli - Poláky a Maďary, těmi Maďary, které zase československá politika pokládala po dlouhou dobu za hlavní ohrožení své země. Přičteme-li k tomu, že Polsko vnímalo hlavní nebezpečí z východu a počítalo s konfliktem s Ruskem, pokládaným zase posléze Benešem za důležitý článek ve stavbě evropské kolektivní bezpečnosti (nehledě na tradiční české slavjano- či přímo rusofilství a nezanedbatelné postavení levice v tehdejší ČSR), není divu, že dohoda československo-polská se nejen zdála, ale ve skutečnosti se též ukázala jako nerealizovatelná.

O tom, že německá politika tento stav ze všech sil podporovala, nemusí být zřejmě vážnějších pochyb. Existuje ostatně celá řada dokumentů umožňujících sledovat např. nacistickou politiku ve vztahu k Polsku, po dlouhou dobu bagatelizující nebezpečnou otázku Gdaňska a koridoru a akcentující problém československé menšinové politiky, i sondáže vůči Československu, mající za cíl vzbudit nedůvěru Polska. Německá politika dokázala tak beze zbytku využít česko-polského antagonismu, pramenícího mimo jiné právě i ze slezského území, aby Slezsko zůstalo klínem ohrožujícím nejprve Československo ze severu a poté Polsko z jihu a nestalo se pastí, v níž by případní spojenci mohli uzavřít a zničit nemalou část německých sil. Francouzská vojenská strategie také v jisté chvíli skutečně předpokládala, že v případě konfliktu nevyjde Francie na pomoc Československu okamžitě, ale že nejprve Čechoslováci spolu s Poláky vtrhnou do Slezska a budou na sebe poutat německé síly až do doby, než Francie shromáždí dostatečné vojenské posily.

2. V této spojitosti má nemalý význam i otázka Slezska, zejména jeho východní části, jako průmyslového regionu, jehož držení mohlo výrazně ovlivnit ekonomickou i vojenskou sílu Polska nebo Československa, zdaleka už ne tolik

Německa. Bezpochyby zde je nutno spatřovat jeden z rozhodujících faktorů urputnosti zápasu mezi oběma nástupnickými státy o oblast reprezentující nemalou část jejich hutnické a těžební kapacity. Zatímco Polsko však přece jen disponovalo nemalými zásobami zejména černého uhlí, pro Československo a především pro jeho ostravské hutě bylo udržení uhelného revíru otázkou doslova životní důležitosti. Není zde místo na to, zmiňovat se o zájmu jednotlivých kapitálových skupin o tuto průmyslovou oblast, k problému existuje dostatečně obsáhlá literatura.² Bez zajímavosti však není připomenout jisté aktivity německé a německo-šlonské, s cílem využít sebeurčovacího práva a dosáhnout neutralizace celé oblasti a tím jejího vytržení jak z držení československého, tak i polského.

3. Zatímco výše dva uvedené body můžeme pokládat za jakési objektivní důvody vlivu slezské oblasti na vztahy tří zmiňovaných aktérů, otázku národnostní lze jednoznačně vnímat jako kauzální záležitost, sloužící pro podporu aktivit zvláště německých a polských, v menší míře pak (zejména na Hlučínsku, ale i v některých dalších oblastech) aktivit českých.

Slezsko se jako národnostně smíšené území, obývané obyvatelstvem německým, polským, českým, komunitou židovskou, inklinující ovšem národnostně spíše k němectví, a konečně i částí obyvatelstva nepřilíš národnostně vyhraněného, přechylujícího se pod vlivem okolností k té či oné národnostní skupině, k takovéto politice přímo nabízelo. Zejména existence jazykově nevyhraněných, i když k němectví mnohdy tíhnoucích Šlonzáků na Těšínsku a Moravců na Hlučínsku, a s tím vznikající problémy při vykazování národnosti ve sčítáních lidu poskytovaly kdykoliv možnost vyvolání vášnivých sporů. Československé statistiky přidělovaly například obyvatele z uměle vytvořené kategorie Šlonzáků k národnosti československé, polské i německé. Němečtí okupanti později využili umělé slezské národnosti k rozsáhlé germanizační akci tzv. německé volkslisty. Slezská národnost ostatně jako

nevábny relikv minulosti znovu ožila při našem posledním sčítání lidu, kdy spolu s patvarem "moravské" národnosti dokonce prorazily i na politickou scénu. Manipulace se slezskou národností umožňovaly přenášet spory z roviny regionální do roviny státní či mezinárodní. Právě Šlonzáci se spolu se slezskými Němci stali po vyhlášení plebiscitu v roce 1919 jazýčkem na vahách, který mohl výrazně ovlivnit výsledek hlasování, což nakonec vedlo polskou stranu k odmítnutí plebiscitu. Šlonzáci spolu se slezskými Němci nesli konečné rozhodnutí o rozdělení Těšínského Slezska nejhůře, neboť se zhroutily jejich představy o neutralizaci tohoto území. O to horlivěji se pak podíleli na rozbití republiky i na přípravách válečného útoku proti Polsku.³

4. S národnostní otázkou do jisté míry souvisí i problém náboženského vyznání. Vedle poměrně v této věci vlažného obyvatelstva českého, jehož část spojila negativní vztah ke katolictví s tradicí husitskou a českým vlastenectvím se zde setkáváme s bojovným katolicismem nově vzniklého Polska, již tradičně se vymezujícím vůči protestantismu a pravoslaví, přičemž ale nijak nevdí silné evangelické tradice právě u Poláků na Těšínském Slezsku. Zcela opominut historiografií je zatím, až na výjimky, polský, český či německý antisemitismus, i když příkladů bychom, zejména v umělecké literatuře, našli sdostatek. Ani německá část Slezska nebyla ostatně z hlediska vyznání zcela jednotná. Přitom vliv náboženského vyznání přenesený do politiky prostřednictvím konfesně deklarujících se politických stran nebyl dosud dostatečně objasněn. Jako příklad bychom zde mohli uvést jistou roztržičnost polské minority na Těšínsku projevující se ve volbách do katolických a evangelických bloků. Ale ani pozice československé strany lidové či německých křesťanských stran nelze považovat za zanedbatelné. A konečně bez významu nebyl ani problém diecézních hranic mezi biskupstvím vratislavským a arcidiecézí olomouckou.

5. A je zde tedy konečně problém politický, přesněji řečeno vliv různých politických směrů mezi slezským obyvatelstvem a dopad oné situace na mezinárodní vztahy.

Zde by si zasloužily z hlediska české historiografie podrobnějšího studia zejména otázky českých politických aktivit vůči národnostním menšinám, oné často ze strany německé a polské až démonizované čechizace, kterou nelze přirozeně popírat, ale která, je-li sledována v komparaci např. s politikou germanizační v Horním Slezsku či polonizační např. na východních kresách, pak se ostří jejích dravčích zubů zdá být dosti tupé. Stačí se ostatně podívat na soupisy vycházejících polských a německých periodik, počty škol, spolků apod. Příkladem účelově využívané publicistiky pak může být paradoxní skutečnost, že zpravidla kritikové těžkých poměrů menšiny v dané oblasti neváhali dokladovat její sílu a vliv právě výše zmíněnými údaji.

Na své řešení dodnes čeká otázka politiky kominterny a vůbec komunistického hnutí, a to zejména v hornoslezské oblasti. Přesto, že se fenoménu komunistického a dělnického hnutí věnovala po více než 40 let nemalá pozornost, řada bezpochyby zajímavých momentů zůstala stranou. Například argumentace hrozícím nebezpečím bolševismu účelově využívaly střídavě československá i polská strana, přičemž se obě stavěly do pozice obránců Evropy před bolševickým nebezpečím. Takto argumentoval Beneš již v době československého pokusu o vojenské obsazení Těšínska v roce 1919, podobně jako Poláci při odmítnutí plebiscitu a při stížnostech na zadržování vlaků s vojenským materiálem pro Polsko v době války s bolševiky. Marxistická historiografie vyzvedávala akci železničářů jako příklad solidarity se sovětským Ruskem a některé doklady skutečně nasvědčují, že byla řízena kominternou. Máme však rovněž řadu dokladů o tom, že českoslovenští politikové se na akci železničářů a levicové nebezpečí vůbec rádi vymlouvali, neboť dodávek zbraní mohli využít k ovlivnění sporu o Těšínsko, což také činili.

Obdobným problémem je i fenomén tzv. tolerování bolševické propagandy proti Polsku z československého území. Je obecně známo, že velkou zásobárnou komunistů v celé oblasti Ostravska bylo právě polské dělnictvo na Třinecku a polští horníci na Karvinsku, a především jejich funkcionáři figurují v materiálech o agentech kominterny a kolportérech komunistických tiskovin do Polska, jež s patřičnou pompou rozesílaly varšavské úřady do světa. Přitom zásahy proti polským komunistům, nakolik by je vůbec připouštěl československý právní řád, by byly bezpochyby z polské strany v příhodném okamžiku interpretovány jako zásahy proti Polákům. Ostatně činnost komunistických agitátorů např. na území Francie předmětem polské kritiky nikterak nebyla.

Totéž lze vztáhnout i k otázce podpory polské či německé opozice. Často se zapomíná, že Československo bylo standardním demokratickým státem, ovšem nikoliv velmocí. A menším zemím sousedé podporu opozičních směrů odpouštějí jen velmi zřídka.⁴

6. Bezpochyby hlubšího rozboru by si vyžádala i otázka vlivu vnitropolitické situace na aktivity v oblasti zahraničně politické. V té souvislosti není bezvýznamné zjistit, jaké vlastně bylo postavení místních politických činitelů, jaký byl jejich vliv a vliv dobové publicistiky na formování tzv. velké politiky. Vždyť zejména v letech 1918-1920 šlo o dobu, kdy Československo a Polsko vznikaly, kdy se rozhodovalo o tom, která skupina politiků se ujme moci v novém státě. V Německu byla přirozeně situace jiná. V té souvislosti by bylo přínosné zabývat se též rozdíly v mentalitách jednotlivých národů.

7. Bez zajímavosti zde nejsou ani úvahy o postojích Čechů, Poláků a Němců k sobě navzájem. Některé práce, zdařilejší i méně zdařilé, k této problematice již vznikají. Domníváme se, a není zde místo na prokázání této hypotézy, že nemalou roli na zformování negativního vztahu česko-polského měl i výrazný nedostatek vzájemného respektu obou národů. Negativní stereotypy, posilované a podporované řadou resentimentů, ovlivňují naše vztahy v jisté míře ostatně

dodnes. Jak svědčí např. nedávno provedené analýzy názorů prezentovaných v polském tisku u nás i v Polsku, pojí se nejvíce mýtů a deformovaných představ o historii vzájemných vztahů právě s klíčovými roky 1919 a 1938. Podobné výsledky, i když v naprosto opačném vyznění, lze zaznamenat i na české straně.

8. Konečně je nutno se zmínit i o sociální otázce. Sociální postavení obyvatelstva, zejména pak národnostní menšiny, má zpravidla přímý dopad na její aktivistické či negativistické postoje ke státu jako takovému. Navíc např. růst nezaměstnanosti, v národnostně homogenních oblastech vnímaný jen jako záležitost sociální, je v oblasti smíšené problémem navýsost politickým. Zasažení menšiny, které je nevyhnutelné, je pak interpretováno (mnohdy přirozeně oprávněně) jako projev národnostní politiky, ochrana menšiny však naopak vzbuzuje negativní postoj tzv. většinového obyvatelstva. Interpretace těchto problémů není přirozeně specifickou slezskou obecně, je jí však jednoznačně pro oblast vztahů československo-polských.

Pokusili jsme se ve svém příspěvku naznačit některé důvody, proč pokládáme slezskou otázku za specifický fenomén odrážející se ve vztazích tří sousedících zemí a národů. K mnohým z nich existuje již obsáhlá literatura, a to jak česká, tak i německá a polská. Máme však za to, že námi nabízený úhel pohledu poskytuje některé možnosti výzkumu, jež byly doposud využity jen málo, a některé vůbec ne. Plně si přitom uvědomujeme patrně rozhodující roli politiky velmocenské na straně jedné a faktorů osobnostních na straně druhé, máme-li jmenovat dvě krajní meze nebo mantinely, ve kterých se politika pohybovala. Domníváme se však, že zahraničně politické otázky nelze v plné jejich košatosti studovat, ale ani vyložit a pochopit, bez poměrně detailní znalosti situace na územích, o která se, byť často jen tzv. prvoplánově, jednalo. Síly, které se mnohdy rozpoutaly např. v menšinových otázkách, a které nezřídka měly sloužit prosazení jiných cílů, se stávaly jen těžko ovlivnitelnými, i když samy přitom svou zpětnou vazbou nemálo ovlivňovaly možnosti i tzv. velké politiky, a

to zejména v demokratických politických systémech. A právě pro poznání těchto vazeb je Slezsko až výjimečně modelovým terénem.

Poznámky:

1. Komentovaný soupis základní literatury k tématu viz např. Slezsko v dějinách českého státu. Stav a úkoly výzkumu, Opava, 1991.
2. Např. Jaroslav VALENTA, Česko-polské vztahy v letech 1918-1920 a Těšínské Slezsko, Opava, 1961, s. 286 an., Andělín GROBELNÝ, Národnostní politika nacistů a český průmysl 1938-1945, Ostrava, 1989, Slezsko na cestě k československému státu, Opava, 1969 aj.
3. Blíže viz např. Ladislav PALLAS, Jazyková otázka a podmínky vytváření národního vědomí ve Slezsku, Ostrava, 1970.
4. Blíže viz např. sborník Česko-slovensko-polské vztahy v letech 1938-1939, Opava, 1996, Dan GAWRECKI, Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku (rukopis), Opava, 1994 aj.

Shrnutí

Role Slezska v zahraničních vztazích ČSR vůči Německu a Polsku v letech 1918-1938

Mečislav Borák - Rudolf Žáček, Slezský ústav Opava

Slezsko, na jehož území se koncentrovaly mnohé z problémů a konfliktů střední a tzv. středovýchodní Evropy, sehrálo ve vzájemných vztazích mezi Československem, Polskem a Německem významnou roli. Zásadní význam zde mělo hledisko geopolitické či vojensko-strategické, neboť německý klín Slezska mezi Československem a Polskem byl trvalou hrozbou pro obě země. Zahraničně politické a vojenské priority Československa i Polska se však vyvíjely zcela rozdílně a neumožnily přirozené spojení obou zemí, jejichž vztahy nadlouho tragicky poznamenal spor o území Těšínského Slezska. Německá politika této situace obratně využívala ve svůj prospěch. Dalším z rozhodujících faktorů, jež určovaly vzájemné vztahy, byl mimořádný hospodářský význam Slezska jako průmyslového regionu, jehož držení mohlo značně ovlivnit ekonomickou i vojenskou sílu Polska nebo Československa, méně již Německa.

K těmto dvěma objektivním důvodům mimořádné váhy slezské oblasti pro vztahy všech tří zemí se dále pojí především otázka národnostní, jež sloužila k podpoře národních aktivit. Slezsko jako národnostně smíšené území, obývané Němci, Poláky, Čechy, komunitou židovskou a národnostně nepřítli vyhraněnými Šlonzáky, kteří se pod vlivem okolností přechylovali k té či oné národnostní skupině, se k takovéto politice přímo nabízel. Rovněž otázka náboženského vyznání zde měla specifickou podobu např. v početném zastoupení polských evangelíků, avšak její vliv na politiku prostřednictvím konfesně se deklarujících politických stran nebyl dosud dostatečně objasněn. Ze široké škály politických vlivů si zaslouží pozornost zvláště problematika státní české politiky vůči národním menšinám, jež bývá často demonizována, i když ve srovnání s politikou germanizační či polonizační byla mírnější. Týká se to i obviňování Československa z podpory bolševismu, jenž nacházel živnou půdu právě v menšinách, či z podpory polské a německé opozice. K dosud nevyužitým možnostem výzkumu patří otázka vlivu vnitropolitické situace na aktivity v oblasti zahraniční politiky, včetně úlohy dobové publicistiky a vědomí rozdílů v mentalitách jednotlivých národů, jež přispívaly k vytváření negativních stereotypů a podporovány řadou resentimentů ovlivňují vzájemné vztahy v jisté míře dodnes. Také otázky sociální, zejména ve spojení se sociálním postavením menšin, měly přímý dopad na aktivistické či negativistické postoje vůči státu, jež nacházely odraz i v zahraniční politice.

Pro poznání historického vývoje nestačí jen postižení politiky a významných osobností na velmocenské či mezistátní úrovni, ale je k tomu nutná i poměrně detailní znalost situace na územích, jež byla předmětem zájmu všech zúčastněných stran. Právě území Slezska je pro poznání vazeb, jež většinou nepřímou ovlivňovaly i tzv. velkou politiku, modelem v mnoha ohledech mimořádně vhodným.